

İslam Hukuku Açısından Sosyal Realite-Vahiy İlişkisi

Araş.Gör. Feyza Şule DÜŞGÜN*

Özet

Her toplumun kendine has sosyal, kültürel, politik ve ekonomik şartları ve yapısı bulunmaktadır. Kanunlar oluşturulurken bu şartlara dikkat edilmesi, kanunların sorunsuz bir şekilde uygulanması açısından gereklidir. Vahyin oluşum sürecinde de sosyal realite dikkate alınmış, İslam'ın genel ilke ve gayelerine aykırı olmamak şartıyla toplumun örf ve adetleri ya olduğu gibi ya da kısmi değişiklikler yapılarak kabul edilmiştir. İslam'ın genel ilke ve gayelerine ters düşen örf ve adetler ise kaldırılmıştır. Bu kabul ya da redlerin mahiyetini anlamak, hukukun toplum hayatındaki işlevini kavramak açısından yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Sosyal Realite, Vahiy, Toplum

The Relationship Between Social Reality And Revelation (Quranic Verses) From Perspective Of Islamic Law

Abstract

Every society has itself condition and structure of social and culturel and politic. Take care when constitution the law be necessary for practice as problemless. In process of revelation constitution, social reality take cared and accepted customs with completely or part change providing that it not crosswise to principle and aim of Islamic Law. The understanding that this

* Araş. Gör., KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku

acceptances or denials will be beneficial for understanding what acts of law in society life.

Key Words: *Islamic Law, Social Reality, Revelation (Quranic Verses), Society*

Giriş

Her hukuk sistemi, varlığını sosyal bir ortamda devam ettirir. Hukuk, toplumun ihtiyaçlarından doğar ve onlara cevap verebildiği, çatışmaları önleyip toplumda düzeni sağlayabildiği oranda etkili olur. Hukukun esasları toplumun ihtiyaçlarıysa, kanunlar da toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel gerçeklerini yansıtmak durumundadır.¹ Bununla beraber toplum-hukuk ilişkisi böyle tek yönlü bir iletişime hasredilemeyecek kadar kompleks bir yapıdır. Hukuk toplumdaki, toplum da hukuktan tecrit edilemez.

Araştırmamızda İslam hukukunun birincil kaynağı olan vahyin toplumu şekillendirmedeki işlevinden ziyade sosyal gerçekliğin vahyi ne yönde etkilediğini inceleyeceğiz. Şüphesiz her toplumun kendine has sosyal, kültürel, ekonomik ve politik şartları vardır. Hukukun görevi ise bu şartları göz önünde bulundurarak toplumun mevcut hayatını belirli kuralları dahilinde sürdürmesini sağlamaktır. Hukukla toplumun çatıştığı yerde anarşi başlar, hukuk toplumun değerlerini göz önünde bulundurarak toplumda düzeni sağlamaya çalışmalıdır. Bunun yanında hukukun toplumu iyiye ve adaletli olana yönlendirme gibi bir misyonu da bulunmaktadır. Toplumun belirli kesiminin uygulamaları toplum düzenine zarar veriyorsa hukuk ona müdahale eder. Aradaki bu dengeyi iyi bir şekilde kurmak da yine hukukun işidir.

İslam hukukunun birincil kaynağı olan vahyi de bu

¹ Aksu, Zahid, *İslam'ın Doğuşunda Toplumsal Realite*, İlahiyat Yay., Ankara 2005, 82

bağlamda ele almak gerekmektedir. Zira o, hem toplumda düzeni sağlamak hem de toplumu yönlendirmek amacını gütmüştür. Bunu yaparken de mevcut şartları göz önünde bulundurmuş, zaman zaman onunla çatışmış, zararlı gördüklerini kaldırmış ya da değiştirmiş, zaman zaman da toplumun uygulamalarını kabul etmiştir.² Bu kabul ya da redlerin mahiyetini anlayabilmek için vahyin indiği dönemin sosyal ve kültürel şartlarını bilmek ve vahyin onları kabul ya da reddindeki arka planı iyi anlamak gerekmektedir. Bu alt zemin sağlıklı bir şekilde kurulduktan sonra Allah'ın teşrideki amacına ulaşmak ve hükümlerin esas konuluş gayelerine vakıf olmak mümkün olacaktır. Bunun bize sağlayacağı teorik faydanın yanında İslam hukukunun donmuş, belirli kalıplar içine sıkıştırılmış literalist vizyonu değişmesine yardımcı olunarak, günümüz hukuk bilimine katkıda bulunulabilecektir.

1.Vahiy ve Olgu Kavramlarının Tanımları

Kur'an'ın anahtar terimi³ olarak kabul edilen vahiy, sözlükte “işaret, kitabet, risalet, ilham, gizli söz” anlamlarına gelmektedir.⁴ Vahiy kelimesinin lügatteki kök anlamlarının tümü, gizlilik içerisinde gerçekleşen bir haber iletmeyi ifade eder.⁵ İslami ilimlerdeki anlamı ise Allah'ın insanlığa yönelik hitabına delalet eden tüm metinleri kapsar.⁶

Sosyal olgu ise toplum tarafından benimsenmiş, uzun ömürlü hale getirilmiş hatta kurumsallaştırılmış olan toplumsal olay çeşitleridir. Sosyal olgu, kolektiftir, bireyin dışında ve onun iradesinden bağımsız olarak gerçekleşir.⁷ Davranışları ve bireysel ilişkileri belirler, onlara sabit veya değişken değerler

² Zeydan, Abdulkerim, *İslam Hukukuna Giriş*, Çev.: Ali Şafak, Kayıhan Yay., İstanbul 1995, 21

³ Ebu Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, Çev.: Mehmet Emin Maşalı, Kitabiyat Yay., Ankara 2001, 53

⁴ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l Arap*, XV, Dar'us-Sadr Yay., Beyrut 1990, 379-382

⁵ Ebu Zeyd, 53

⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 1983, 37-39

⁷ Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 2004, 233-234

yükler.⁸

Vahiy ve olgu kavramlarının kısa bir tanımını verdikten sonra, vahyin oluşum sürecinde İslam öncesi Arap toplumunun sosyal ve hukuki yapısına değinmemiz gerekmektedir. İnsanların belirli olaylara belirli tepkiler vermelerinin altında yatan maddi ve manevi sebeplerin bilinmesi, bireylerin ve toplumun düzen için neye ihtiyacının olduğunun tespitine, bu da toplumda devamlılığın ve düzenin sağlanmasını amaçlayan hukuka yardımcı olacaktır.

2. İslam Öncesi Arap Toplumunun İctimai Ve Hukuki Yapısı

Arap yarımadası, yaklaşık olarak iki milyon sekizyüzbin metrekaaredir. Arabistan, kuzeyde, Münbit Hilal adı altında tanınmış çöllerle, doğu ve güneyde Basra Körfezi ve Hint okyanusu ile, Batı'da ise Kızıl Deniz'le çevrelenmiştir. Güneybatıdaki Yemen Bölgesi, nispeten ziraata ve yerleşik medeniyetlerin gelişmesine elverişli, ekilebilen bir bölgedir. Geri kalan yerler, çöllerden ibarettir.⁹ Mekke, Medine ve Taif gibi şehirler, İslam öncesi Arabistan'da önemli bir konuma sahipti. Mekke, Güney Arabistan, Suriye ile ticari bağları olan bir şehirdi. Taif yine işlek bir ticaret şehri, Medine ise tarıma elverişli bir şehir olması nedeniyle önem taşıyordu.¹⁰

Arabistan'ın siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını büyük oranda coğrafi şartlar etkilemişti. Tarım için uygun bir iklime sahip Güney Arabistan'da ticaret ve ziraate dayalı bir kültür oluşturulmuştu. Kuzey Arabistan'ın sosyal yapısını ise memle-

⁸ Ayengin, Tevhid, *Hukukta Köken Problemi Açısından Sosyal Realite Nass İlişkisi*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum 1999, 124

⁹ Shahid, İrfan, "*İslam Öncesi Arabistan*", İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, I, Çev.: İlhan Kutluer, Kitabevi Yay., Ankara 1997, 20-21; Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, Çev.: Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yay., İstanbul 2003, 33

¹⁰ Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Yay., London 1964, 6; Miquel, Andre, *Doğuşundan Günümüze İslam Medeniyeti*, I, Çev.: Ahmet Fidan-Hasan Menteş, Birleşik Dağıtım Kitabevi, İstanbul 2003, 44

ketin büyük kısmını kaplayan çöller belirlemişti.¹¹ Arabistan'da toplumun temel yapısını, aileler ve klanlar, hayvancılıkla uğraşanlar oluşturuyordu. Bedeviler deve yetiştirmeye uygun kırlar bulmak için sürekli göç ediyorlardı. Yaz aylarında vahalarına ya da köylerine yakın yerlerde konaklayıp hayvansal ürünlerini tahıl, hurma, kapkacak, silah ve elbiselerle değiştiriyorlardı.¹²

Göçebeliliğin yaygın olduğu bu bölgede, göçebe hayatına uygun bir kültür oluşmuştu.¹³ Sürekli bir yerden bir yere göç etmek durumunda olan göçebelerin kişiliği de bu zorlu hayat koşullarına paralel olarak gelişmişti.¹⁴ Çöl hayatı bireylerin kişiliklerini de etkilemiş, onların duygu, düşünüş ve algılamalarına tesir etmişti. Bu konuda örnek olarak, Araplarda çok önemli olan "şeref" duygusu verilebilir. Çölde, bu duygu daha yoğun bir şekilde günlük hayata etki ederken, Mekke'de Kabe'nin ekonomik hayatı ferahlatması nedeniyle daha da yumuşamıştır.¹⁵ Çöl hayatında bedeviler, esnek bir yapılanmaya gitmiş ve bu da herkesin önemli ölçüde bireysel özgürlüğünün gelişmesine neden olmuştu. Sulak otlak alanları için sürekli mücadele etmek zorunda olan bedeviler için erkeklik, cesaret, ataklık ve kanaatkarlık, son derece önemli kişisel meziyetlerdendi.¹⁶

Bölgede insanlar, hem çevre ve iklim şartlarıyla mücadele etmek hem de kabilelerine karşı herhangi bir saldırıda birlik olmak için klanlar halinde yaşamışlardı. Bedevinin, tek başına yaşamını sürdürebileceği bir ekonomik döngünün ol-

¹¹ Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev.: Neşet Çağatay, TTK Yay., Ankara 2002, 2-3

¹² Lapidus, Ira M., *İslam Toplamları Tarihi*, Çev.: Yasin Aktay, İletişim Yay., İstanbul 2003, 44

¹³ Lapidus, 44-45

¹⁴ Günaltay, Şemsettin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sad.: M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997, 30

¹⁵ Brockelmann, 4

¹⁶ Lindholm, Charles, *İslam Toplamlarında Gelenek ve Değişim*, Çev.: Nihal Çelik-Nurgül Durmuş, Elips Yay., Ankara 2004, 37-38

maması da onların beraber yaşamalarının bir nedeniydi.¹⁷ Bu nedenle kabilecilik ve bir kabileye ait olma, onlar için son derece önemliydi. “Kabile” Arabistan’daki sosyal yapının oluşturduğu bir sosyal modeldi.¹⁸ Kabile, küçük oymaklardan veya daha küçük oymakları içine alabilen, daha büyük ortak tarih ve atalara sahip olan topluluktur.¹⁹ Kabilenin en önemli unsuru akrabalıktı. Göçebeler, birbirine sıkı sıkıya bağlı akrabalık grupları, baba, oğulları ve onların çocuklarından oluşan ataerkil ailelerde yaşarlardı. Bu aileler, ayrıca, birkaç yüz çadırdan oluşan klanlarla bir güç oluşturup birlikte göç ederler, ortak meralara sahip olurlar ve savaşlarda birlikte mücadele ederlerdi Fert, mensup olduğu toplumun bir üyesi olması sıfatıyla hak ve vazifelere sahipti.²⁰ Klan, bedevinin zihinsel dünyasını tayin etmekteydi. Bu birlik ve beraberlik, onları bireysel tepkilerden çok kolektif tepki vermeye yöneltmişti. Asabiye adı verilen bir grup dayanışmasıyla bireyin sorumluluğu üstlenilmişti.²¹ Birlik, beraberlik ve bağlılık duygusu, aslında özgür ve saf bir bireyci olan bedeviyi tehlike anında suçlu olup olmadığına bile bakmaksızın kardeşini korumaya yöneltmişti.²²

Arap kabileleri arasında, sürekli baskınlar söz konusuydu. Yaşadığı toprak, kullandığı kaynaklar, iklim, şiddetli kuraklıklar aleyhine dönen bölge insanı, yaşamak için komşu topraklara saldırıyordu. Bu baskınlarda kadınlar ve çocuklar, köle olarak satmak, takas olarak kullanmak veya cariyeye yapmak üzere kaçırılır ve baskınlar kimi zaman huzuru darmadağın edecek şekilde çığırından çıkardı. Bir kabilenin güvenliği, savaş gücüne dayanırdı.²³

¹⁷ Miquel, 37

¹⁸ Lapidus, 42

¹⁹ Miquel, 40

²⁰ Lewis, 42; Lapidus, 42-44

²¹ Lapidus, 44-45

²² Brockelmann, 3

²³ Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke’de*, Çev.: M. Rami Ayas-Azmi Yüksel, AÜ Basımevi, Ankara 1986, 24; Ali, Cevad, *el-Mufasssal fi tarihi’l-Arab kabile’l-İslâm*, V, Matba’atü Câmiati Bağdâd, Bağdat 1993, 399; Miquel, 37

Çöl hayatında, aile bireylerinin kalabalık ve bilhassa erkek olması son derece önemliydi. Çöllerde süren zorlu hayat şartlarında erkeğin üstlendiği vazife, toplumda ataerkil bir yapının oluşmasına neden olmuştu.²⁴

Arabistan halkı için din, sosyal hayatın en önemli fenomenlerinden biriydi. Arabistan ikliminin kendine özgü şartlarının, coğrafi konumunun, yarımadanın uçsuz bucaksız çöllerinin dini inancın şekillenmesinde büyük etkisi olmuştu.²⁵ Çöl hayatında tabiatla sürekli iç içe olan, zorlu çöl şartlarıyla mücadele durumunda kalan bedevi, kendini koruyup kollayacak kutsal bir güce sığınma ihtiyacı duyardı. Çölün sonsuz havasında kendine tutunacak bir dal arayan bedevi, herhangi bir nesneye kutsallık atfetme yoluna giderdi. Arap paganizminin nedenleri coğrafi şartlar ve atalardan kalma alışkanlıklardır denilebilir.²⁶

İslam öncesi Araplarda, kendilerini yaratan, koruyan ve kollayan gerçek bir Tanrı fikri de vardı. Bu duruma Kur'an'da sık sık değinilmektedir:

*“Andolsun ki onlara: ‘Gökleri ve yeri kim yarattı’ diye soracak olsan, onlar mutlaka: ‘Onları çok güçlü olan, çok iyi bilen Allah yarattı’ diye karşılık vereceklerdir”*²⁷

*“Sen onlara: ‘Gökten yağmuru indiren ve onunla ölmüş olan toprağa yeniden hayat veren kimdir?’ diye soracak olsan, onlar kesinlikle: ‘Allah’tır’ diye karşılık vereceklerdir...”*²⁸

Arapların dini düşüncesinde, atalara bağlılık son derece önemliydi. Bu durum Kur'an'da şöyle belirtilmiştir; *“Onlara: ‘Allah’ın indirdiğine uyun!’ dendiğinde, onlar: ‘Hayır! Biz, atalarımızı yapar bulduğumuz şeylere uyarız’ diyerek karşılık verirler. Ama ya ataları hiçbir şey akıl edememiş ve doğru yolu bu-*

²⁴ Günaltay, 30-31

²⁵ Günaltay, 66

²⁶ Haykal, Muhammad Husein, *The Life of Muhammad*, Shorouk Yay., London 1983,16

²⁷ Zuhuf, 43/9

²⁸ Ankebut, 29/63

lamamıŖsalar! ”²⁹

Din Araplar üzerinde birleŖtirici bir etki yapabiliyordu ve dini hayatın sosyal yönü oldukça önemliydi. Bir takım kutsal yerler onları çekiyor, Mekke’ye, Ukkaz’a birçok kabile gelip tavaf ediyordu. Bu yüzden Kabe, Arapların dini tarihinin en önemli objelerinden biri olmuŖtur.³⁰

Araplar için genel bir dünya görüşünün oluşumunda, onlara ortak ahlak ve yükümlülükler yükleyen Ŗeref kavramının kazanımında ve yaşamlarını düzene koyan hukuk kurallarının oluşmasında dinin büyük etkisi vardı.³¹ Araplar için dine riayet, siyasi itaati gösterir, dini inkar, siyaseti inkar gibi algılanırdı.³²

Arap toplumunda organize bir politik otoritenin olmayıŖı nedeniyle belirli bir hukuk sistemi de yoktu. İslam öncesi Arabistan’da yerleŖik hukuki müesseseler yoktu, bedevi Arapların çoğunluğunun örfi hukukları vardı. Örfi hukuk, kaideler ve tatbikat bakımından basit sayılamazdı. Aile, Ŗahıs, miras ve ceza hukukuna hem bedeviler hem de yerleŖik halk arasında Arapların eski kabile sistemi hakim olmuŖtu.³³ Kabile kardeŖleri arasında çıkan her türlü anlaşmazlık, sık sık yapılan toplantılarda çözümlenirdi. Kabileye yabancı olanlar arasındaki anlaşmazlıklarda da bir hakime, bir ruhaniye ya da kahine başvurulurdu. Bölgede hukuki müesseseler olmadığı için her birey, akrabalarından birisinin malını çalana veya onu katledene karşı kendi hakkını kendi almak zorundaydı. İlkel bir yöntem gibi görünse de, kısas, bu toplumda eşitliğı sağlamak açısından önemliydi. Bazı durumlarda, kişinin kısas yapması, yıllar boyu sürecek kan davalarını önleyebiliyordu. Bu çöl hu-

²⁹ Bakara, 2/170

³⁰ Haykal, 20-21; SeydiŖehri, İbnü’l-Emin Mahmud Es’ad, *İslam Tarihi*, Sad.: Ahmed L. Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yay., İstanbul 1995, 285

³¹ Brockelmann, 8

³² Lewis, 43-44

³³ Roberts, R., *The Social Laws of the Ooran*, Curzon Yay., London 1971,87; Ali, 429-430

kuku bütün Hicaz şehirlerinde, Taif, Mekke ve Medine'de de geçerliydi. Bedevinin bütün işlerini tayin eden yüksek şeref duygusu, onların genel ahlak ve hukuk esasları sayılabılırdi.³⁴

3. Sosyal Realite ve Vahiy İlişkisi

Bir arada yaşamak zorunda olan insanlar, yaşamlarını devam ettirebilmek için maddi ve manevi birtakım unsurlara ihtiyaç duyarlar. Bu unsurlar, toplumda insanların belirli işleri yapmak için görev paylaşımı yapmasını zorunlu kılar. İnsanların hayatını düzene koymak için oluşturulan sosyal ve siyasal kurumlar, o ülkenin tarihi ve coğrafi yapısına uygun olarak oluşur ve gelişirler. İnsanlar, hayatlarını düzenlemek ve kolaylaştırmak için, bu şartlara bağlı olarak birtakım davranış kalıpları oluşturur. Din, ahlak ve hukuk kuralları sonucunda oluşan bu davranış kalıpları, toplum hayatı açısından son derece önemlidir.³⁵

Sosyal yaşamın olduğu her yerde, insanlığın devamı açısından korunması zorunlu olan bir kısım ortak değer ve kurumlar vardır. Ancak bu kurum ve değerlerin korunma ve yaşatılma şekilleri dünyanın her yerinde aynı değildir. Bu ortak değer ve kurumların devamlılığını sağlamaya yönelik uygulamalar, toplumdan topluma farklılık arzedelediği gibi aynı toplum içerisinde bile farklı olabilir. Çeşitli coğrafyalarda insanların oluşturdukları ortak değer ve kurumların kökenini belirlemek kolay değildir. Bu değer ve inançlar, tarihi, coğrafi, ekonomik ve politik unsurlara göre belirlenirler. Bu unsurların sonucunda oluşan ortak sosyal hafıza, çoğu zaman bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde bireyin davranışlarına yansır. Ortak tarih ve coğrafyaya sahip insanların ortak sosyal hafızaya sahip olmaları da buldukları bölgenin örf ve adetlerini belirle-

³⁴ Schacht, 8; Brockelmann, 8; Watt, 24-25

³⁵ Bebel, Auguste, *Hz. Muhammed ve Arap Kültürü*, Çev.: Veysel Atayman, Alan Yay., İstanbul 1997, 9-13; Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev.: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999, 755; Kirman, 233-234

yen bir etkendir.³⁶

Araştırmamızın önceki bölümünde coğrafi, tarihi ve sosyo-politik yapısı hakkında kısa bilgiler verdiğimiz Arabistan, köklü bir kültüre ve bu kültürün yansımaları olan örf ve adetlere sahiptir. Bu bölgede aile, ceza ve ticaret hukuku v.d. alanlarında, yaptırımı son derece güçlü olan örf ve adet kuralları bulunmaktadır. Toplumda siyasal bir otoritenin ve bir hukuk sisteminin olmayışı, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde, bu örf ve adetlerin önemli rol oynamasını sağlamıştır. Araplar, bu örf ve adetlerin atalarından kendilerine miras kaldığına inanmaları nedeniyle, bunların korunmalarına ve toplum içerisinde yürürlüklerini kaybetmemelerine dikkat etmişlerdir.³⁷

Bir topluma, geliştirmiş olduğu sosyal düzen ve değerlere tamamen zıt olmayan yeni kuralları benimsetmek mümkün olabilir. Ancak aksi şekilde olan normları benimsetmek ve içselleştirmek kolay olmaz. Toplumun ulaştığı kültür düzeyinin daha altına inmeye ya da yapay bir sıçramayla üzerine çıkarmaya çalışmak, ona bu koşulları dayatmak ve benimsetmek pek çok sıkıntıya yol açabilir. Buna bağlı olarak, benimsemenin gerçekleşmesi için, koşullar ile toplumun kültür düzeyi arasındaki farklılığın belli sınırları aşmaması gerekir.³⁸ Hukuk, toplumsal düzen fonksiyonunu yerine getirirken toplumun kültürü ve değer yargılarını göz önünde bulundurur.

Vahiy de, ilk dönem İslam toplumunu şekillendirmeye çalışırken bu gerçekliği gözönünde bulundurmuş ve toplumun ortak değer ve inanışlarını dikkate almıştır.³⁹ Kur'an, öncelikle, belirli bir tarihte belirli bir hayat tarzı olan insanlara hitap etmiştir.⁴⁰ Bu toplumun, sosyal bir realite olarak öteden beri

³⁶ Gedi Noa - Yigal Elam, "History and Memory", VIII, Bloomington 1996, 1-3

³⁷ Ali, 429-430

³⁸ Bebel, 11

³⁹ Coulson, Names, "Muslim Custom and Case-Law", Die Welt des Islams, VI, Leiden 1959, 13 Gedi-Yigal, 8

⁴⁰ Watt, W. Montgomery, *Modern Dünyada İslam Vahiyi*, Çev.: Mehmet S. Aydın, Hülbe Yay., Ankara 1982, 70

yapageldikleri adetleri, gelenek görenekleri, hayat felsefeleri vardır. Kur'an, istediği dönüşümü yaparken bu değerlerin hepsini ortadan kaldırmamış, bir kısmını belirli bir değişim sürecine tabi tutmuştur. İnsanlar, genellikle değişime karşı olumsuz bir tavır takınırlar. Toplumsal yaşam değerlerinin oluşması uzun yıllar aldığından, insanların bunları bir anda terk etmesi kolay değildir. Kur'an da bu gerçeği göz önünde bulundurarak, tamamen orijinal bir hukuk sistemi kurmaktan ziyade varolan sistemi düzenleme yolunu seçmiştir.⁴¹

İdeal bir topluma ulaşmak için önce toplumsal altyapı hazırlanmış, daha sonra şekillendirilmeye gidilmiştir. Mekke döneminde bu alt yapıyı hazırlamaya yönelik, ileride detaylandırılacak genel külli hükümler konmuştur. Tüm hükümlerin bir anda değil de yeni gelişmelere paralel olarak konulmasının yanı sıra asıl hükümler önce konmuş, tamamlayıcı hükümler bunu izlemiştir. Ayrıca hükümlerin içerisinde de bir tedriciliğe gidilmiştir. Mükellefiyetlerde kolaydan zora doğru bir seyir izlenmiş, nihai yasaklar bir anda konmamıştır.⁴²

Kur'an'ın peyderpey inişinde ilk alıcının durumunun gözetilmesinin yanında metnin olguyla ilişkisinin önemli bir yeri vardır.⁴³ Kur'an, belirlenmiş hükümleri bir bütün halinde insanlara sunmamış, insan hayatına toplum gerçeklerine de itibar etmiştir.⁴⁴ O, Mekke döneminde inananları düşmanla savaşmak gibi nefse ağır gelen emirleri, içki, faiz, kumar gibi bırakılması güç alışkanlıkları terk etmeyi birden bire emretmemiştir. İlk planda insanları geçmişteki putperestlik gibi bozuk itikatlardan, insanlık dışı adetlerden uzaklaştırmıştır. Bunu yapmak için ahiret hayatından, cennet cehennem gibi ceza ve

⁴¹ Shaban, M.A., *Islamic History- A New Interpretation-*, Cambridge Univ. Yay., New York 1976, 14-15; Aksu, 149

⁴² Erdoğan, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, MÜİF Yay., İstanbul 1994, 140; Kahveci, Nuri, "Sosyal Değişim Dinamiğinin İslam Hukukuna Etkisi", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI, Kahramanmaraş 2005, 58

⁴³ Ebu Zeyd, 128

⁴⁴ Erdoğan, 141

mükafatlardan bahsetmiş, onların zihnine hiçbir şeyin karşılıksız kalmayacağı inancını yerleştirmiştir. İnsanlara, öncelikle Müslüman kişiliği kazandırılmış, sonra bazı bireysel ve toplumsal müeyyideler uygulamaya konulmuştur.⁴⁵

Kur'an, bu süreçte insanlara tepeden inme birtakım kurallar şeklinde gelmemiş, sosyal hayatla iç içe olmuştur. Toplum hayatını düzenlemek için getirilen hukuki normlarda, Arap toplumunun tamamen yabancı olduğu konular yoktur. Bu kurallar, toplumda varolan bir gerçeğin Kur'an perspektifinden değerlendirilmesi şeklinde olmuştur. Kur'an'ın önem verdiği husus, eski inanışların bütünüyle sökülüp atılması değil, mevcut inanışların genişletilmesi ve onlara bazı ilavelerin yapılmasıdır. Yeni dinle bağdaşması imkansız olanlar zamanla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁴⁶

Metnin olguyla olan ilişkisini ve diyalektiğini gösteren en önemli ilimlerden biri olan esbab-ı nüzul ilmi, Kur'an'ın indiği toplumun yapısını yansıtarak, onun hükümlerini anlamaya yardımcı olmuştur.⁴⁷ Gerçek bir anlama için ayetlerin iniş sebebini bilmek, Kur'an tarafından çözüm getirilen, açıklanan ve cevap verilen tarihi durumlar hakkında da bir takım ön bilgilere sahip olmak gerekmektedir. Kur'an'dan elde edilen ampirik gerçekler onun yirmi küsur yıl peyderpey nazil olduğunu, her bir ayet ya da ayet grubunun inişini gerektiren bir sebebe bağlı olarak indiğini, doğrudan inen ayet sayısının son derece az olduğunu teyit etmektedir. Metinlere vücut veren olayların bilinmesi bu nedenle önemlidir.⁴⁸ Nüzul sebepleri, Kur'an'ın ifadelerine ışık tutan, Kur'an'ın kime ne demek istediğini açıklaştıran tarihi bilgilerdir. Bununla Kur'an belirli bir zaman dilimine hasredilmiş olmamakta, aksine onun ruhuna

⁴⁵ Lewis, 33-35

⁴⁶ Watt, 74-76; Kahveci, 54

⁴⁷ Fazlurrahman, "Kuran'ı Yorumlama", Çev.: Osman Taştan, İslami Araştırmalar, V, 1997, 101; Hanefi, Hasan, "Esbab-ı nüzulün anlamı nedir?", Çev.: Mehmet Emin Maşalı, AÜİF dergisi, AÜ Yay, XXXXIII, 1998, 45

⁴⁸ Ebu Zeyd, 126; Pak, Zekeriya, *Allah-İnsan İletişimi*, İlahiyat Yay., Ankara 2005, 98-99

nüfuz edebilmek için gerekli alt yapı kurulmaya çalışılmaktadır.⁴⁹

Kur'an'ın amacı, fertler ile cemiyetlerin bütünlüğünü korumak ve geliştirmek olduğundan bu bütünlüğü destekleyecek uygulamalar da vahiyde yer almıştır.⁵⁰ Vahyin oluşum sürecinde akl-ı selim ile Allah'ın hükmü her zaman paralel olmuştur.

Vahiy içerisinde Kur'an'ın indiği Arap toplumunun tarihi, sosyal ve hukuki yapısından söz eden somut örnekler bulunmaktadır. Bunlar, bu olguların vahyin ilgi alanına girdiğini ve onun inişinde etkili olduğunu göstermektedir. Kişinin kendisiyle, toplumla ve Allah'la olan ilişkilerini düzenlemesini amaç edinen İslam, Arap toplumunun ve önceki ilahi din ve hukuk sistemlerinin hüküm ve uygulamalarını, kendi değerlerine, hayat felsefesine ve ontoloji anlayışına uygun olanları aynen kabul etmiş, bozuk olanları da değiştirmiş ya da tamamen reddetmiştir. Yeni bir düzen getirmeyi amaçlayan dinin olması gerekeninin olandan farklı olması gerekmektedir. Eğer bir sistem olanı tamamen kabul ediyorsa o yeni bir düzen kurmaya yönelik olmaktan çok varolanı tasvir ediyor demektir.⁵¹

Bu nedenle İslam'ın temel ilkeleriyle çatışan, bununla beraber toplumun örf ve adetlerinden olan uygulamaları kesin olarak kaldırmıştır. Kur'an Arapların İslam öncesi geleneklerini kabul etmekle birlikte, o toplumda önemli bir değişim meydana getirmiştir.

Önceki bölümde değindiğimiz gibi, İslam öncesi Arabistan, kan davaları ve kabileler arasındaki savaşlar nedeniyle oldukça düzensiz ve güvensiz bir toplum haline gelmişti. Bu toplumun sosyal düzenini sağlayacak güçlü örf ve adetleri bulunmakla beraber, toplumdaki düzensizlik ve yönetim eksikliği

⁴⁹ Fazlurrahman, 101

⁵⁰ Hanefi, 230; Güler, İlhami, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999, 8

⁵¹ Ayengin, 98

bunların uygulanmasına olanak vermiyordu. Kur'an, Hz. Muhammed vasıtasıyla bu toplumu öncelikle bir din etrafında bütün haline getirmeye çalıştı. Arap geleneğine ters olmayan ümmet oluşumu, siyasal ve toplumsal işbirliği için din unsuruyla güçlendirildi. Ümmet, ilahi iradeyi temsil ettiği ve kan kardeşliğinin yanı sıra din kardeşliğini de içerdiği için toplum içerisinde yönetim daha somut ve uyulabilir hale getirildi.⁵²

Aile hayatında bazı düzenlemeler yapıldı ve bu aile birliği içerisinde kadınların ve çocukların konumu yeniden düzenlendi.⁵³ Bireysel ahlak alanında, Arap toplumunun meziyetleri yeni toplum için yeniden anlamlandırıldı. Arap geleneklerini yeni din için anlamlandıran Kur'an bunları yeni duruma dahil etti.⁵⁴

Kur'an'ın tamamıyla reddettiği uygulamalara nazaran değiştirerek ya da olduğu gibi kabul ettiği uygulamalar daha fazladır.⁵⁵ Çünkü İslam'ın hareket noktası mevcut olanı yıkmak değil, mevcut bir realiteyi ıslahtır. Ayrıca Kur'an'ın reddettiği zararlı nikah çeşitleri, içki kumar, faiz ve fuhuş zaten o dönem Araplarının vicdanlarında mahkum ettiği uygulamalardı. İslam öncesinde Kabe'nin tamiri için para yardımı toplanırken buna verilecek paranın faizle kazanılmamış olması şart koşulmuştu. Fuhuş, onlarda da kötü bir ilişki şekliydi, hakkı yenenlerin yanında olmak için Hılfu'l-fudul adı verilen bir oluşum söz konusuydu. Köle azadı, hac ibadeti, oruç, nikah, talak, iddet, kısas, kasame, diyet gibi uygulamalar onlarca da biliniyor ve uygulanıyordu.⁵⁶ İslam'ın ahlaksızlık, zalimlik olarak nitelendirdiği vasıflar İslam öncesi Araplarında da böyle biliniyordu. Ancak uygulamada keyfilik söz konusuydu, bütün

⁵² Lapidus, 72

⁵³ Abbott, Namia, "Women and The State In Early Islam", Journal of Near Eastern Studies, I, Chicago 1942, 106; Esposito, John L., "Women's Rights in Islam", Islamic Studies, XIV, London 1975, 103-110

⁵⁴ Watt, "Kur'an Vahyi, 73; Lapidus, 72

⁵⁵ Erdoğan, Mehmet, Kur'an Vahyinin Nüzul Dönemi Olgusalılığıyla İlişkisinin Fıkhi Yorumu, İslamiyat, VII, 2004, 69

⁵⁶ Günaltay, 109; Ateş, Ali Osman, İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri, Beyan Yay., İstanbul 1996, 434-452

bunlar bilinmekle beraber uygulanmaktan geri kalınmıyordu. İslam bu bilinen şeyleri, ahlak zeminine oturttu, sistemleştirdi, varolan bu uygulamaları ilahi irade ve emirle irtibatlandırarak insanların yaşamlarını düzene koydu⁵⁷, emir ve yasakları insanların dikkate alıp uygulamalarını sağladı.

4. Vahiy Olgu İlişkisinin İslam Hukukuna Yansıyan Yönü

Vahiy, toplumsal düzen fonksiyonunu yerine getirirken bunu toplumun uygulamaları zemininde yapmıştır.⁵⁸ Aile hukuku alanında nikah, mehir⁵⁹, miras⁶⁰, boşanma⁶¹, evlat edinme⁶² gibi toplumun uygulamaları belirli değişiklikler yapılarak düzenlenmiştir. Ceza hukuku alanında, kısas⁶³, kasame, diyet⁶⁴ gibi uygulamalar ve ticari hayatla ilgili hükümler de kısmi değişiklikler yapılarak kabul edilmiştir.

Kur'an'ın İslam öncesi dönem uygulamalarını, genel olarak, ya olduğu şekliyle ya da kısmi değişiklikler yaparak kabul ettiğini ve bazılarını da tamamen reddettiğini belirtmiştik. Bu durumları birer örnekle somutlaştırarak görüşümüzü temellendirmeye çalışacağız;

Evlenilmesi yasak olan kişiler için İslam öncesi ve sonrası dönemde benzer ve farklı uygulamalar bulunmaktadır. Kur'an, genel olarak İslam öncesi devirdeki yasaklığı onaylamış ancak buna bazı ilaveler yapmıştır. İslam öncesi dönemde, Araplar, öz anneleri, kızları, halaları, teyzeleri ile nikahlanamazlardı. Evlilik için süt yakınlığı da bir engel teşkil ediyordu.⁶⁵ Bu yasaklıklar İslam'da da onaylanmıştır.

⁵⁷ Erdoğan, "Kur'an Vahyi", 61

⁵⁸ Hatiboğlu, M. Sait, "Kur'an'ı Kerim'de Mahalli Hükümler Meselesi", İslamiyat, VII, 2004, 67

⁵⁹ Nisa, 4/4

⁶⁰ Nisa, 4/33

⁶¹ Talak, 65/1

⁶² Ahzab, 33/4-5

⁶³ Bakara, 2/178

⁶⁴ Nisa, 4/92

⁶⁵ Ateş, 309

Bu dönemde, bir kadın, kızı ile aynı şahıs tarafından nikahlanabiliyordu, iki kız kardeşin aynı anda nikahlanması da söz konusuydu.⁶⁶ Babasının ölümü ardından ölenin oğlu, üvey annesiyle nikahlanabiliyordu.⁶⁷ Bu adetler de İslam'da kesin olarak kaldırılmıştır:

“Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyiniz. Ancak cahiliyet devrinde geçen geçmiştir, çünkü bu pek çirkin pek iğrenç bir şeydi. Ne kötü bir adetti!”⁶⁸

“Size, analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren süt analarınız, süt kardeşleriniz, eşlerinizin anneleri, gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızdan olup da evlerinizde bulunan üvey kızlarınız-eğer onlarla gerdeğe girmemiş iseniz (kızlarıyla evlenmenizde) hiçbir sakınca yoktur- öz oğullarınızın eşleri ile evlenmeniz ve iki kız kardeşi aynı anda bir arada bulundurmaz haram kılınmıştır. Geçmişte olanlar geçmiştir...”⁶⁹

Yukarıdaki örneklerde de görüleceği gibi, evlenilmesi yasak olan kişiler için toplumda varolan uygulama genel olarak kabul edilmiş ancak bazı ilaveler yapılarak kısmi değişikliğe gidilmiştir.

Kur'an'ın tamamen reddettiği adetler konusunda ise zihar örnek verilebilir. Zihar, bir adamın karısına, “sen bana anamın sırtı gibisin” demesi sonucu, karısından ebediyen boşanmış olmasıydı.⁷⁰ Zihar konusunda bir kadının Hz. Peygamber'e şikayette bulunması üzerine gelen ayetle, zihar, boşanma değil kefarete gerektiren bir yemin olarak kabul edilmiştir⁷¹:

⁶⁶ Hudari, Muhammed, *İslam Hukuku Tarihi*, Çev.: Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yay., İstanbul 1974, 95-96

⁶⁷ Çağatay, 134; Ali, 534; Taberi, Muhammed b.Cerir, *Tefsiru't-Taberi*, I-XV, Dâru'l Âlam, Amman 2002, 323

⁶⁸ Nisa, 4/22

⁶⁹ Nisa, 4/23

⁷⁰ Berki Ş-Hamidi H., *İslam Hususi Hukukunun Ana Prensipleri, Kur'an'da Hukuk*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1962, 57; Ali, 550

⁷¹ Şâtibi, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ b. Muhammed, *el-Muvâfakât*, II, Çev.: Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1999, 78

*“İçinizden, eşlerinden, kendilerine ‘Sen bana anamın sırtı gibisin’ diyerek ayrılmaya kalkışanlara gelince; onlar şu gerçeği akıllarından hiçbir zaman çıkarmasınlar ki, onlar asla aneleri değildirler. Onların anneleri, ancak kendilerini doğuranlardır. Demek ki onlar, çok çirkin ve asılsız bir söz söylemektedirler..”*⁷²

Kur’an, İslam öncesi dönemde varolan kısas uygulamasını da kabul etmiştir:

*“Ey iman edenler, maktüller hakkında size kısas farz kılındı. Hür, hür ile, köle, köle ile, dişi, dişi ile kısas olunur...”*⁷³

İslam öncesi dönemin bazı uygulamalarının Kur’an tarafından dikkate alınması, hukuk oluşturma açısından büyük önem arz etmektedir. Buna bağlı olarak ortaya, belirli bir tarihsel bağlamda oluşturulan hükümlerin günümüzde herhangi bir topluma aynen uygulanması ya da bu hükümlerin arka planındaki gayenin araştırılarak yeni hükümler oluşturulması gibi iki durum çıkmaktadır.⁷⁴ Belirli bir tarihsel zeminde, toplumun uygulamaları dikkate alınarak oluşturulan hükümlerin o toplumun siyasi-sosyal ve ekonomik şartlarından farklı başka bir topluma uygulanması konusu tartışmalıdır. Kur’an’ın aile-ceza-ticaret hukuku gibi alanlarda verdiği hükümlerin dünyanın diğer bölgelerinde ve farklı zamanlarda birebir uygulanması ya da uygulanmaması onun evrenselliği bağlamında tartışılmıştır.

Kur’an’daki hükümlerin birbirinden farklı toplumlara aynı şekilde uygulanması, Kur’an’ın hedeflediği sosyal adalet ve eşitliği sağlayabiliyorsa bu durumda hükümler uygulanır. Aksi halde, Kur’an’ın indiği ilk toplumdan farklı sorunları ve farklı koşulları olan bir toplumda bu hükümlerin uygulanması toplumda düzen ve güvenliği sağlamıyorsa bu hükümlerden ziyade hükmün ardında yatan sebebin bulunup hükmün yeni

⁷² Mücadele, 58/2

⁷³ Bakara, 2/178

⁷⁴ Fazlurrahman, 55

koşullara uygun hale getirilmesi daha doğru olabilir. Çünkü hukuki hükümlerin birebir alınıp uygulanmasından ziyade hükümlerin ruhunun anlaşılıp ona göre yeni hukuki hükümler oluşturulması hükümlerin geçerliliğini sağlayabilir.

Kur'an'ın indiği tarih ve coğrafya ile yakın ilişkisinin ve bizimle arasındaki zamansal ve kültürel mesafenin dikkate alınması hükümlerin geçerliliği açısından önemlidir.⁷⁵ Belirli bir toplumda oluşturulan hükümler, yasama tekniğini göstermesi açısından evrensel bir özellik taşıyabilirler. Hukuk normları oluşturulurken, Kur'an'ın aile, ticaret ve ceza hukuku alanlarında toplumun uygulamalarını dikkate alması ve o dönemde istenilen toplum yapısına ulaşılması, hukuk sistemlerinde yerelliğin dikkate alınmasının önemli olduğuna dair bir delil olabilir.

Kur'an'ın örf ve adetleri hukuk normları oluşturulurken dikkate alması, hukukun işlevselliği açısından önemlidir. Günümüzde, ticaret, aile ve ceza hukukuyla ilgili Kur'an'daki hükümler üzerinde birçok tartışma mevcuttur. Bu tartışmaların odak noktası zamansal ve kültürel açıdan günümüzle arasında büyük farkların bulunduğu bir topluma inen hükümlerin günümüz açısından uygulanmasının zorunlu olup olmadığıdır. Kur'an'ın hem evrenselliği hedef edinmesi hem de kendisinde yerel unsurlar bulundurması bu konuda görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kur'an'ın sadece literal yorum bağlamında tartışılmasının bu sorunların devam etmesine neden olduğu bir gerçektir. Kur'an'ın asıl hedefinin bireyler ve toplumların düzen ve güvenilirlik içerisinde devamlılığını sürdürmesi gerçeğinden hareketle, bu hedefi gerçekleştirecek unsurların da kabul edilmesi gerekmektedir. Kur'an'ın toplum hayatında önemli fonksiyonu bulunan örf ve adetleri dikkate alması bunun göstergelerindedir. Zira, toplumda varolan herhangi bir sorunun giderilmesinde, toplumdaki uygulama

⁷⁵ Fazlurrahman, 72-73

işe yarıyorsa, yeni bir kural getirilmemiş ve varolan uygulanmıştır.

Kur'an vahyi, somutlaştığı toplumun günlük hayattaki uygulamalarını dikkate alıp, hedefini bunlar üzerinden gerçekleştirmişse bunun bugünkü topluma vereceği mesajlar vardır. Bu genel felsefe aslında pek çok pratik sorunun aydınlatılması açısından gereklidir. Günümüz dünyasında İslam hakkında en çok tartışılan konular, el kesme, İslam'da kadının konumu (şahitlik, miras), faiz, kölelik, savaş gibi konulardır. Kur'an'da bu konuda varolan hükümler, hükmün indiği sosyo-ekonomik ve kültürel bağlam göz ardı edilerek yorumlandığında İslam'ın bugünün sorunlarına cevap veremediği yargıları kuvvetlenecektir. Ancak, İslam öncesi ve sonrası dönem, objektif bir tarih metodolojisi içerisinde incelendiğinde o dönem için Kur'an'ın toplumdaki olumlu dönüştürücü fonksiyonu anlaşılabilir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, aradaki kültürel ve zamansal mesafenin dikkate alınarak bu hükümlerin yorumlanması, bir yasama faaliyetinin nasıl gerçekleştiğini ortaya koyacaktır. Bu yasama faaliyetinin dikkate alınmasından ziyade sonuç olarak ortaya çıkan hükümler bugüne taşınırsa, bu konudaki sorunlar ve ithamlar devam edecektir.

İslam hukukunun genel gayesi, bireysel ve toplumsal menfaatleri korumak, hayatın devamı için düzeni sağlamaktır. Toplum düzen ve devamlılığı için, bireyin din, can, akıl, mal, nesil güvenliğinin sağlanması, öncelikli olarak gözetilmesi gereken gayeler olarak belirlenmiştir.⁷⁶ Kur'an'ın İslam öncesi dönemin uygulamalarını dikkate alması, örfü İslam hukukunun kaynaklarından biri yapmıştır. İslam hukuk tarihi boyunca İslam hukukçuları, şer'i delillere veya İslam hukukunun temel kurallarından birine aykırı düşmeyen örfü hüküm çıkarırken dikkate almışlardır. Nasslara ve İslam'ın genel ruhuna aykırı olmayan örf ve adetlerin, hükümler oluşturulurken göz

⁷⁶ İbn Aşûr, M. Tâhir, *İslam Hukuk Felsefesi*, Çev.: Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan, İklim Yay., İstanbul 1988, 151-155

önünde bulundurulması gerektiği konusunda İslam hukukçuları büyük ölçüde hemfikirdirler.⁷⁷ Örf ve adetler, insanların karşılaştıkları sorunlara doğruluğu denenmiş çözümler sunar.⁷⁸ Verilecek hükümler bunların aksi olduğu takdirde insan ya hükme uymayacak ya da sorunlarını çözemeyip zor durumda kalacaktır. Bu nedenle akl-ı selim sahibi insanların alışkanlık haline getirdiği yeme-içme adetleri, ticari adetleri, ve sosyal hayatla ilgili bazı düzenlemeleri hükümler oluşturulurken dikkate alınmaktadır.⁷⁹

Üst hukuk normlarıyla veya kutsal metinlerle çatışan örfler ise, herhangi bir mecburiyet olmadığı sürece herhangi bir hükme kaynak olarak kabul edilmemiştir.⁸⁰ Bir davranışın bireyde ve toplumda herhangi bir zarar meydana getiriyeceği olması her ne kadar kişilerin veya toplumların alışkanlıkları da olsa o alışkanlığın yasaklanmasını gerektirmektedir.⁸¹ Kur'an'da kesin olarak yasaklanan içki ve kumar gibi birey ve toplum hayatını zedeleyici, onlara uzun ya da kısa vadede zarar verici alışkanlıklar bu türden adetlere girmektedirler.⁸²

Yasamanın özünü maslahatların oluşturduğu esastan hareketle, toplum düzenini sağlayacak, bireyleri cemiyet haline getirecek olan örf ve adetlere, hukuki vasıflamalar yapılırken dikkat edilmesi, bireylerin karşılaştıkları problemleri daha kolay çözmeleri açısından önemlidir.⁸³ Bu durum Mecelle'de "*Örf ile tayin, nass ile tayin gibidir.*"⁸⁴ denilerek temel bir kural haline getirilmiştir.

⁷⁷ Ebü Sünne, Ahmed Fehmi, *el-Urf ve'l Âde fi Ra'yi'l Fukaha*, Matbaatü'l-Ezher, Kahire 1947, 23; Hallaf, Abdulvahhab, *İslam Hukuk Felsefesi*, Çev.: Hüseyin Atay, AÜ Yay., Ankara 1985, 272-273

⁷⁸ Güngör, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İstanbul 1996, 95

⁷⁹ Hallaf, 272; Şa'ban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Çev.: İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yay., Ankara 1996, 196.

⁸⁰ Ebu Sünne, 21

⁸¹ İnalçık, Halil, "*Örf*", İslam Ansiklopedisi, VIII, Meb Yay., Eskişehir 1997, 480

⁸² Hallaf, 272-273

⁸³ Kahveci, 50-51

⁸⁴ Mecelle, mad., 45

Sonuç

Kur'an vahyinin muhataplarıyla olan ilişkisi etkin bir iletişim şeklidir.⁸⁵ Kur'an vahyi, muhataplarını çevreleyen koşulları her yönden dikkate almış, bununla beraber inisiyatifi her zaman elinde tutmuştur. Çünkü onun toplumda düzeni sağlamanın yanında toplumu yönlendirme gibi bir misyonu da bulunmaktadır. Kur'an, soyut muhataplara hitap eden mücerret-düşünsel bir metin değildir. Arap toplumuyla diyalojik olarak oluşmuştur. Vahyin oluşum sürecinde Allah ile kul ortaklaşa bir teşri faaliyetinde bulunmuş ve vahyin içeriğinin belirlenmesinde insan etkin bir rol oynamıştır.⁸⁶

Gerek esbab-ı nüzul ilmi, gerekse Hz. Peygamber'e yöneltilen sorulara cevaben inen ayetler ve Kur'an'da bulunan Arap örf ve adetleri, o toplumun sosyal, kültürel, ekonomik v.d. şartlarının Kur'an metnine yansıdığını gösterir. Bununla beraber anlatılanların tarihsel bir temele dayanıyor olması onların sürekliliğine mani değildir.

Bildiğimiz gibi nasslar sınırlı, olaylar ise sonsuzdur. Sonsuz olaylara sınırlı nasslarla çözüm bulabilmek için o nassların mantığını ve ruhunu iyi kavramak gerekmektedir.⁸⁷ Hükümler, toplumun sorunlarına çözüm getiremediği halde uygulanmaya devam edilmek isteniyor ve bununla da Allah'ın hitabının devamlılığını sağlamak amacı güdülyorsa bununla varılmak istenen amaca ulaşamayacağı bir gerçektir.⁸⁸ Vahyin sürekliliği ve evrenselliği Kur'an'ın mantığını kavramak ve bu mantığı hayatta karşılaşılan durumlarda uygulamakla sağlanabilir.⁸⁹

⁸⁵ Paçacı, Mehmet, *Kur'an ve Tarihsellik Tartışmaları*, Bayrak Yay., Ankara 2000, 23; Pak, 150-151

⁸⁶ Pak, 99

⁸⁷ Sargın, İzzet, "Değişim ve Hukuk", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, Kahramanmaraş 2003, 110-111

⁸⁸ Şâtibi, 7

⁸⁹ Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık*, Çev.: Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999, 55

Kaynakça

- ABBOTT, Namia, “*Women and The State In Early Islam*”,
Journal of Near Eastern Studies, I, Chicago 1942
- AKSU, Zahit, *İslam’ın Doğuşunda Toplumsal Realite*, İlahiyat
Yay., Ankara 2005
- ALİ, Cevad, *el-Mufasssal fî tarihî'l-Arab kable'l-İslâm*, Matba’atü
Câmiati Bağdâd, Bağdat 1993
- ATEŞ, Ali Osman, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve
Adetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996
- AYENGİN, Tevhid, *Hukukta Köken Problemi Açısından Sosyal
Realite Nass İlişkisi*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Er-
zurum 1999
- BEBEL, Auguste, *Hız Muhammed ve Arap Kültürü*, Çev.: Veysel
Atayman, Alan Yay., İstanbul 1997
- BERKİ, Ş -HAMİDİ, H., *İslam Hususi Hukukunun Ana Prensipleri,
Kur’an’da Hukuk*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara
1962
- BROCKELMANN, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev.:
Neşet Çağatay, TTK Yay., Ankara 2002
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yay., Ankara 1983
- COULSON, Names, “*Muslim Custom and Case-Law*”, Die Welt
des Islams, VI, Leiden 1959
- EBU SÜNNE, Ahmed Fehmi, *el-Urf ve'l-Âde fî Ra’yi'l-Fukahâ*,
Matbaatü'l- Ezher, Kahire 1947
- EBU ZEYD, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, Çev.: Mehmet
Emin Maşalı, Kitabiyat Yay., Ankara 2001
- ERDOĞAN, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*,
MÜİF Yay. İstanbul 1994
- _____, “Kur’an Vahyinin Nüzul Dönemi Olgusallığıyla İlişki-
sinin Fıkhi Yorumu”, İslamiyat, VII, 2004
- ESPOSİTO, John L., “*Women’s Rights in Islam*”, Islamic

- Studies, XIV, London 1975
- FAZLURRAHMAN, “Kur’an’ı Yorumlama”, Çev.: Osman Taştan, İslami Araştırmalar, VII, 1997
- _____, *İslam ve Çağdaşlık*, Çev.: Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999
- GEDİ, Noa- Elam, Yigal, *History and Memory*, VIII, Bloomington 1996
- GÜLER, İlhami, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999
- GÜNALTAY, Şemsettin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sad.: M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997
- GÜNGÖR, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İstanbul 2006
- HATİBOĞLU, M. Sait, “Kur’an-ı Kerim’de Mahalli Hükümler Meselesi”, İslamiyat, VII, 2004
- HALLAF, Abdulvahhab, *İslam Hukuk Felsefesi*, Çev.: Hüseyin Atay, AÜ Yay., Ankara 1985
- HANEFİ, Hasan, “Esbab-ı nüzulun anlamı nedir?”, Çev.: Mehmet Emin Maşalı, AÜİF dergisi, XXXXIII, AÜ Yay., Ankara 1998
- HAYKAL, Muhammad Husein, *The Life of Muhammad*, Shorouk Yay., London 1983
- HUDÂRİ, Muhammed, *İslam Hukuku Tarihi*, Çev.: Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yay., İstanbul 1974
- İBN ÂŞÛR, M. Tahir, *İslam Hukuk Felsefesi*, İklim Yay., Çev.: Vecdi Akyüz- Mehmet Erdoğan, İstanbul 1988
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânül-Arap*, Dar’us-Sadr Yay., XV, Lübnan 1990
- İNALCIK, Halil, “Örf”, İslam Ansiklopedisi, MEB Yay., VIII, Es-kişehir 1997

- KAHVECİ, Nuri, “*Sosyal Değişim Dinamiğinin İslam Hukukuna Etkisi*”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI, Kahramanmaraş 2005
- KİRMAN, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 2004
- KIYICI, Selahattin, *İslam Hukukunda Örf ve Adetler*, İşaret Yay., İstanbul 1990
- LAPIDUS, Ira M., *İslam Topluları Tarihi*, Çev.: Yasin Aktay, İletişim Yay., İstanbul 2003
- LEWIS, Bernard, *Tarihte Araçlar*, Çev.: Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yay., İstanbul 2003
- LINDHOLM, Charles, *İslam Toplularında Gelenek ve Değişim*, Çev.: Nihal Çelik, Elips Yay., Ankara 2004
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev.: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999
- MIQUEL, Andre, *İslam ve Medeniyeti*, Çev.: Ahmet Fidan-Hasan Menteş, Birleşik Yay., İstanbul 2003
- PAÇACI, Mehmet, *Kur’an ve Tarihsellik Tartışmaları*, Bayrak Yay., Ankara 2000
- PAK, Zekeriya, *Allah-İnsan İletişimi*, İlahiyat Yay., Ankara 2005
- ROBERTS, R., *The Social Laws of the Qoran*, Curzon Yay., London 1971
- SARGIN, İzzet, “*Değişim ve Hukuk*”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, Kahramanmaraş 2003
- SCHACHT, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford Univ. Yay., London 1964
- SEYDİŞEHİRİ, İbnü’l Emîn Mahmud Es’ad, *İslam Tarihi*, Sad.: Ahmed L. Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yay., İstanbul 1995
- SHABAN, M. A., *Islamic History -A New Interpretation-*, Cambridge Univ. Yay., New York 1976

- SHAHİD, İrfan, “İslam Öncesi Arabistan”, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, I, Çev.: İlhan Kutluer, Kitabevi Yay., İstanbul 1997
- ŞA'BAN, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Çev.: İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yay., Ankara 1996
- ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ b. Muhammed, *el-Muwâfakât*, II, Çev.: Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1999
- TABERÎ, Muhammed b.Cerir, *Tefsîru't-Taberî*, I-XV, Dâru'l Âlam, Amman 2002
- WATT, W. Montgomery, *Modern Dünyada İslam Vahyi*, Çev.: Mehmet S.Aydın, Hülbe Yay., Ankara 1982
- _____, *Hz. Muhammed Mekke'de*, Çev.: M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, AÜ Basımevi, Ankara 1986
- ZEYDAN, Abdulkerim, *İslam Hukukuna Giriş*, Çev.: Ali Şafak, Kayıhan Yay., İstanbul 1995